

Notkowski, Andrzej

"Prasa polska na Śląsku Opolskim
1922-1939", Leonard Smółka,
Warszawa ; Wrocław 1976 :
[recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 17/1, 131-136

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leonard Smółka, *Prasa polska na Śląsku Opolskim 1922—1939*, Warszawa—Wrocław 1976, ss. 197, ilustr.

Niewielka jeszcze stosunkowo literatura naukowa poświęcona dzięjom prasy polskiej na Opolszczyźnie¹ wzbogaciła się ostatnio o studium mające ambicje syntezy. Jest nim praca L. Smółki stanowiąca książkową wersję rozprawy doktorskiej *Studia z dziejów prasy polskiej na Śląsku Opolskim ze szczególnym uwzględnieniem oblicza ideowo-politycznego lat 1922—1939*, którą Autor przygotował pod kierunkiem prof. dr Mariana Orzechowskiego i obronił w 1972 r. na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Pod względem tematycznym recenzowaną książkę uznać można za kontynuację badań Władysława Zielińskiego przedstawionych w pracy o propagandzie plebiscytowej na Górnym Śląsku, gdzie m.in. obszernie zostały omówione dzieje prasy polskiej na Opolszczyźnie w latach 1919—1921².

L. Smółka zajął się w swojej pracy tematem ze wszech miar godnym opracowania naukowego. W działalności polskiego ruchu narodowego na należącej w okresie międzywojennym do Niemiec części Śląska prasa spełniała bardzo ważne funkcje w kształtowaniu postaw i opinii miejscowej ludności polskiej, żyjącej w warunkach silnego nacisku germanizacyjnego. Tak samo, jak w czasach wcześniejszych — przełomu XIX i XX w. — kręgi działaczy skupione wokół wydawnictw polskich były ośrodkami inicjatywnymi politycznych form organizacyjnych tego ruchu. Opierając się na dotychczasowej literaturze przedmiotu i częściowo już publikowanych wynikach własnych badań źródłowych³. Autor

¹ M. in. W. Wawrzynek, „Słowo Polskie” (Opole 1936), „Nadodrze”, 1963, nr 8; F. Figowa, *Na łamach „Proletariusza” i „Głosu Ludu”. Kartka z dziejów prasy socjalistycznej na Opolszczyźnie 1923—1928*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, Seria A, 1964, nr 2; B. Wołowik, *Walka o język polski w „Nowinach Codziennych” (lata 1929—1933)*, „Kwartalnik Opolski”, 1971, nr 4; J. Glensk, *Patriotyczne tradycje prasy polskiej na Śląsku Opolskim w okresie międzywojennym*, [w:] *Popularnonaukowa sesja prasoznawcza z okazji 20-lecia „Trybuny Opolskiej”. Referaty*, Opole 1972, s. 5—20; prace J. Ratajewskiego: *Opolskie „Nowiny” w latach 1911—1939. Krótki zarys historii*, Opole 1967; *Zarys dziejów dodatków do „Gazety Opolskiej”*, Opole 1968; *Ostatnie lata istnienia wydawnictwa „Katolik” w Bytomiu (1923—1932)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 1970, t. 9, z. 3; *Wydawnictwo i czasopismo „Katolik Trzyrazowy” na Śląsku Opolskim w latach 1932—1939*, tamże, 1971, t. 10, z. 3; *Wydawnictwo i czasopismo „Nowiny” w Opolu w latach 1911—1921*, Warszawa 1972; wymienić też warto literaturę pamiątnikarską: I. Łangowski, *Moja droga do Opola*, [w:] *Pamiętniki Opolan*, Kraków 1954, s. 147—178; K. Malczewski, *Ze wspomnień śląskich*, Warszawa 1958; R. Hajduk, *Od „Nowin” do „Trybuny”. Z notatnika opolskiego redaktora*, Katowice 1970.

² W. Zieliński, *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*, Wrocław 1972.

³ L. Smółka, *Oblicze ideowo-polityczne polskiej prasy socjalistycznej w Niemczech, 1923—1937*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”, 1973, t. 12, s. 215—

podjął próbę całościowego ujęcia dziejów prasy polskiej na Opolszczyźnie w okresie od poprzedzonego walką zbrojną i akcją plebiscytową ostatecznego podziału Śląska między Polskę i Niemcy do wybuchu drugiej wojny światowej. Swoje rozważania powiązał z ogólnym obrazem życia ludności polskiej na tym terenie, wskazując jednocześnie na rolę miejscowej prasy w życiu publicznym zamieszkujących tam Polaków.

Jako cele badawcze swojej pracy Autor obrał: 1) analizę przemian organizacyjnych, jakie przechodziły polskie wydawnictwa prasowe na Śląsku Opolskim w latach 1922—1939; 2) prezentację oblicza ideologicznego omawianych pism; 3) ukazanie ich funkcji narodowych, politycznych i społecznych w życiu miejscowej ludności polskiej; 4) prześledzenie zależności wzajemnych między powyższymi elementami o polityką wobec wydawnictw polskich na Opolszczyźnie, jaką prowadziły z jednej strony niemieckie władze państwowe, a z drugiej — odpowiednie władze Rzeczypospolitej Polskiej. Jak stwierdza Autor, polityka ta bezpośrednio wynikała z aktualnej postawy władz niemieckich i polskich wobec ludności śląskiej oraz faktu jej udziału w polskim narodowym ruchu politycznym. We wszystkich swoich rozważaniach Autor zmierzał do ustalenia powiązań i wpływów wydawnictw Opolszczyzny w całym polskim ruchu narodowym w ówczesnych Niemczech.

Dokonana w pracy analiza szczegółowa koncentruje się na pismach uznanych przez Autora za najbardziej reprezentatywne spośród organów prasowych ruchu polskiego na omawianym terenie. Są to: „Dziennik Śląski” i jego kontynuacja „Katolik Codzienny”, wydawane w Bytomiu, opolskie „Nowiny Codzienne” i „Katolik Trzyrzazowy” oraz ukazujące się w Zabrze czasopisma socjalistyczne „Proletariusz” i „Głos Ludu”. Powodując się koniecznością selekcji materiału badawczego, w stosunku do pozostałych pism polskich wydawanych na Opolszczyźnie Autor ograniczył się do wymienienia tytułów i przedstawienia ich ogólnej charakterystyki. Tak potraktowane zostały „Gazeta Opolska”, raciborska „Strzecha”; organ Zjednoczenia Zawodowego Polskiego na Śląsku Opolskim „Zjednoczenie”, prasa młodzieżowa oraz szereg innych pism stosunkowo krótko ukazujących się, odgrywających mniejszą rolę polityczną lub mających charakter specjalistyczny.

Na bazę źródłową książki L. Smolki składają się materiały archiwalne, sama prasa polska Śląska Opolskiego z lat międzywojennych oraz wymienione już pamiętniki polskie działaczy narodowych z tego terenu,

—283; *Problematyka państwa, narodu i społeczeństwa w polskiej prasie Śląska Opolskiego 1922—1939*, „Studia Śląskie”, 1973, t. 23; *Reglamentacja wolności prasy polskiej na Śląsku Opolskim (1922—1939)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1973, nr 1; *Stosunek prasy polskiej Śląska Opolskiego do niemieckich partii politycznych 1922—1933*, tamże, 1974, nr 4; *Wydawnictwa polskie na Śląsku Opolskim 1922—1939*, „Studia Śląskie”, 1974, t. 25; *Likwidacja prasy polskiej w Niemczech w 1939 roku*, „Nadodrże”, 1975, nr 8.

aktywnie pracujących w miejscowych pismach. Materiały redakcyjne wydawnictw polskich z Opolszczyzny nie zachowały się, toteż swoje studia archiwalne Autor oparł na spuściźnie pozostającej po służbie zagranicznej Drugiej Rzeczypospolitej, Światowym Związku Polaków z Zagranicy, niemieckich władzach administracyjnych Śląska Opolskiego oraz władzach polskich województwa śląskiego. Z materiałów polskiej służby zagranicznej wykorzystane zostały akta Poselstwa i Ambasady RP w Berlinie, Konsulatu Generalnego RP Bytom—Opole (stąd największa ilość informacji do tematu) i Konsulatów Generalnych RP Kwidzyń, Monachium i Szczecin oraz akta warszawskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Wydziały P II Niemcy i P VI Prasowy). Materiały te, uzupełnione spuścizną po Światowym Związku Polaków z Zagranicy (przechowywane w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie), dają pogląd na politykę Drugiej Rzeczypospolitej wobec wydawnictw polskich na Opolszczyźnie. W tę dziedzinę wprowadzają także akta Dyrekcji Policji Państwowej w Katowicach, Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego i Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku z zasobu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach. Polityki władz niemieckich wobec prasy polskiej na omawianym terenie dotyczą materiały Rejencji Opolskiej i Nadprezydium Prowincji Górnośląskiej (Wojewódzkie Archiwa Państwowe we Wrocławiu i Opolu). We wszystkich tych archiwaliach znajdują się również liczne i wartościowe informacje o organizacji i funkcjonowaniu prasy Śląska Opolskiego.

Konstrukcja pracy oparta jest na merytorycznym podziale problematyki. Rozdział pierwszy przedstawia organizację i działalność polskich ośrodków wydawniczych na Opolszczyźnie, drugi — politykę władz niemieckich wobec miejscowej prasy polskiej, trzeci — oblicze ideologiczne i polityczne omawianych pism, czwarty — rolę i znaczenie prasy polskiej w życiu społeczeństwa Opolszczyzny.

Rozważania swoje rozpoczyna Autor od zreferowania stanu prasy polskiej Śląska Opolskiego w latach 1922—1923, do powstania na tym terenie Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Dalej następuje obszernie omówienie struktury organizacyjnej głównych pism w latach 1923—1939. Dokładna analiza stosunków własnościowych, układów personalnych oraz podstaw finansowych i bazy technicznej wydawnictw przeprowadzona została w kontekście sytuacji politycznej w ruchu polskim na Opolszczyźnie. Zwrócił także Autor uwagę na istotne zagadnienie źródeł informacji miejscowej prasy polskiej.

Politykę władz niemieckich wobec prasy polskiej Śląska Opolskiego L. Smółka określa jako działalność wybitnie negatywną, cechującą się częstymi i ostrymi represjami. Zaznacza przy tym, że represje te „w większym stopniu wynikały z potrzeb taktyki władz w polityce wewnętrznej i zagranicznej niż z niezgodności publikacji polskich gazet z obowiązującym prawem prasowym (s. 79). Podkreśla także Autor duże

zróznicowanie metod zwalczania prasy polskiej, zwłaszcza po dojściu hitlerowców do władzy — od konfiskat i procesów podejmowanych w oparciu o przepisy prawa (często odpowiednio naginane) aż po szykany i brutalny terror fizyczny wobec redaktorów, kolporterów i czytelników pism. Przeprowadzone w pracy badania pozwalają stwierdzić, że szczególne natężenie represji wobec prasy polskiej na Opolszczyźnie przypadło na lata 1930—1933, kiedy władze Republiki Weimarskiej systematycznie ugięły się przed ofensywą polityczną hitlerowców, okres od przewrotu hitlerowskiego do zawarcia polsko-niemieckiej deklaracji o niestosowaniu przemocy i porozumienia prasowego (1933—1934), lata 1936—1937, gdy strona niemiecka w drodze szantażu politycznego chciała wymóc na Polsce możliwie najkorzystniejsze warunki układu o wzajemnej ochronie mniejszości narodowych i wreszcie czasy bezpośrednio przed agresją hitlerowską na Polskę (listopad 1938—wrzesień 1939). Przez całe dwudziestolecie międzywojenne miejscowe władze niemieckie najostrożniej zwalczały prasę polską orientacji chrześcijańsko-demokratycznej, która w swojej konsekwentnie narodowej propagandzie stosowała bardzo umiejętną taktykę.

Analizę oblicza ideologiczno-politycznego poszczególnych wydawnictw Autor oparł na bardzo słusznym założeniu, że egzegeza ogłaszanych przez pisma formalnych deklaracji programowych, nie zawsze dokładnie i wyraźnie sprecyzowanych, na pewno nie doprowadzi do tak pełnych wniosków, jak „zbadanie bezpośredniego stosunku prasy śląskiej do konkretnych spraw obchodzących ludność polską na Śląsku Opolskim w latach 1922—1939” (s. 111). Sposób ujmowania owych spraw konkretnych w badanych pismach przedstawiony został w formie wyodrębnienia kilku grup zagadnień. Za najważniejszą kwestię Autor uznał stosunek poszczególnych pism Opolszczyzny do miejscowych organizacji polskiego ruchu narodowego. Zreferował ponadto postawę badanej prasy wobec społeczeństwa i państwa niemieckiego, Rzeczypospolitej Polskiej oraz problemów społecznych, gospodarczych i politycznych natury ogólnej. Skrupulatna analiza treści publikacji prasowych doprowadziła do wskazania rozbieżności i podobieństw między poszczególnymi pismami. W oparciu o uzyskane tą drogą wnioski Autor wyznaczył trzy orientacje w prasie polskiej Śląska Opolskiego lat 1922—1939: 1) radykalno-narodową reprezentowaną przez pisma Związku Polaków w Niemczech, organizacji podporządkowanej kolejnym rządów Drugiej Rzeczypospolitej, lansującej poglądy określone aktualnymi warunkami państwa polskiego lub ruchu polonijnego działającego w głębi Niemiec; 2) umiarkowanie-narodową (chrześcijańsko-demokratyczną), której eksponentami były pisma tzw. opozycji wobec władz ZPwN, pod względem ideologicznym — zdaniem L. Smółki — badziej dostosowane do narodowościowej i politycznej specyfiki ówczesnego pogranicza polsko-niemieckiego;

3) socjaldemokratyczną, będącą odbiciem zasad programowych działającej w kraju Polskiej Partii Socjalistycznej.

Rolę i znaczenie prasy polskiej wśród społeczeństwa Opolszczyzny Autor rozpatruje, określwszy w poprzednich rozdziałach system politycznoprawny, w którym działały wydawnictwa, kręgi czytelnicze i dysponentów. Wśród społecznych funkcji badanej prasy L. Smółka szczególnie podkreśla jej rolę w upowszechnianiu lokalnych i ogólnopolskich tradycji narodowych. Zdaniem Autora, specjalne miejsce zajmowały w tej dziedzinie działy literackie pism (w pracy został przedstawiony przegląd zawartości tych działów). Poruszając problem poczytności prasy polskiej Śląska Opolskiego stwierdza Autor, że krąg odbiorców pism był znacznie szerszy od liczby abonentów, bowiem rozpowszechnione było czytelnictwo zbiorowe. Choć miejscowa prasa z różnych powodów nie docierała do wszystkich grup ludności polskiej, to Opolszczyzna pod względem rozwoju organizacyjnego czasopiśmiennictwa polskiego i zasięgu jego oddziaływania społecznego wyraźnie przewyższała inne skupiska Polaków w ówczesnych Niemczech. Zdaniem Autora było to spowodowane faktem, iż Śląsk Opolski stanowił największy w państwie niemieckim obszar zamieszkały przez autochtoniczną ludność polską.

W pracy swojej L. Smółka wyraźnie skoncentrował się na politycznych problemach funkcjonowania badanej prasy. Potraktował je przy tym jako organiczną część działalności polskiego ruchu narodowego na Śląsku Opolskim. Stwierdzając, że zasadnicze znaczenie miały pisma orientacji ZPwN i wydawnictwa orientacji chrześcijańsko-demokratycznej, tej drugiej Autor przypisuje o wiele bardziej konstruktywną rolę niż pismom ZPwN. Generalny wniosek swoich badań formułuje następująco: „uzasadniony jest pogląd, iż brak pokrycia dla radykalizmu narodowego w ekonomicznej rzeczywistości ludności polskiej na Śląsku Opolskim, tzn. w istnieniu silnych gospodarczo grup tej ludności, powodował, że najbardziej dopasowany do sytuacji ludności polskiej Śląska Opolskiego był program narodowo-umiarkowany” (s. 189). Krytycznie oceniając koncepcję pracy narodowej związanego z władzami Państwa Polskiego ZPwN L. Smółka zwraca uwagę, że polityka Drugiej Rzeczypospolitej, uwzględniająca interesy zwróconych na Wschód „różnego rodzaju ruchów prometejskich”, nie liczyła się „z postulatami organicznej części narodu, jaką była ludność polska Śląska Opolskiego i innych terenów wschodnich byłego państwa niemieckiego” (s. 190). W dużej mierze ułatwiało to władzom niemieckim walkę z polskim ruchem narodowym, uderzanie przede wszystkim w ośrodki organizacyjne i propagandowe tego ruchu.

Generalnym zastrzeżeniem, jakie wysunąć można wobec recenzowanej pracy, jest chyba zbyt ogólnikowe potraktowanie przez Autora istoty konfliktów wewnątrz ruchu polskiego na Opolszczyźnie; konfliktów bezpośrednio przecież rzutujących na organizację i linię polityczną ba-

danej prasy. Rozbieżności te zarysowały się zwłaszcza po 1926 r. Wydaje się, że L. Smółka nie zaznaczył w sposób dostatecznie jasny, iż owe konflikty wynikały z rywalizacji politycznej chrześcijańsko-demokratycznego nurtu polskiego ruchu narodowego na Śląsku Opolskim z pilsudczykami, którzy po przejęciu władzy w Polsce nadawali ton w kierownictwie ZPwN, sterując działalnością Związku za pośrednictwem agend dyplomatycznych i wywiadowczych Rzeczypospolitej w Niemczech. Obrazu tych rozbieżności nie są w stanie ukazać podawane przez Autora bez szerszego merytorycznego rozwinięcia sformułowania, np. o kontynuowaniu przez tzw. opozycję wobec władz ZPwN „myśli Karola Miarki i Napieralskiego zmodyfikowanych sytuacją lat międzywojennych” (s. 20), o sprzeciwie opozycji wobec pozbawionej demokratyzmu centralizacji w działalności ZPwN, czy o braku znajomości przez kierownictwo ZPwN istotnych problemów narodowościowych i potrzeb miejscowych Śląska Opolskiego. Pewnym brakiem pracy, być może spowodowanym względami źródłowymi, jest pominięcie bardziej dokładnego rozbioru kontaktów badanej prasy z polskimi instytucjami finansowo-gospodarczymi działającymi na Opolszczyźnie, stanowiącymi przecież ważne ogniwo ruchu narodowego. Wskazać również należy na całkowicie niefortunne sformułowanie Autora, że „po 1925 r. w redakcji »Katolika« wystąpiły tendencje indyferentne religijnie, jeśli nie masońskie” (s. 112). Jest to bezkrytyczne powtórzenie (bez znaczenia, że to cytat!) fragmentu przytaczanego na s. 29—30 pisma redaktora politycznego „Katolika” do prezesa Rady Nadzorczej wydawnictwa.

W sumie jednak książka L. Smółki stanowi poważne podsumowanie dotychczasowego stanu wiedzy na temat prasy polskiej na Opolszczyźnie, a jednocześnie dzięki sięgnięciu Autora do szerokiej bazy źródłowej wnosi dużo nowego, zarówno do problematyki dziejów czasopiśmiennictwa polskiego lat międzywojennych, jak i zagadnień działalności polskiego ruchu narodowego w Niemczech. Praca przedstawia wiele istotnych wniosków syntetycznych, a przede wszystkim ogromną ilość źródłowych informacji szczegółowych, najczęściej dotąd jeszcze nie publikowanych, a mających duże znaczenie dla dalszych badań nad prasą polską w ówczesnym państwie niemieckim. Podkreślić należy, że niektóre najważniejsze informacje — dane o udziałowcach „Katolika”, obsadzie redakcyjnej wydawnictw i nakładach pism — Autor przedstawił w formie przeglądowych tablic. Najważniejszym walorem pracy L. Smółki wydaje się być umiejętne i wyważone połączenie omówienia okoliczności powstawania wytworów prasowych i analizy treści badanych pism. Dodać warto, że do książki załączona jest wkładka ilustracyjna przedstawiająca fotokopie egzemplarzy pism, co orientuje w ich szacie graficznej.